

VECHIUL ȘI NOUL DOCUMENTARISM ÎN ISTORIA LITERARĂ

E un fapt elementar că întotdeauna istoria literară s-a bazat pe documente, fie că a realizat biografii ale scriitorilor, fie că a construit sinteze de epoci și curente literare. Diversitatea acestor documente e foarte mare, în funcție de misiunea istoricului literar și în funcție de momentul istoric în care lucrează umilul exeget.

1. Vechea istorie literară

Vechiul documentarism valorifica, pentru realizarea unei biografii, actele administrative, dovezile de studii, mărturiile ale contemporanilor, confesiunile ale scriitorului, corespondență, memorii, publicistică. Biografiile scriitorilor noștri din secolul al XIX-lea găseau foarte greu sau adesea nu găseau actul de naștere, căutau dovezile de studii, notele la diferite discipline, aventurile pe la universitățile din străinătate. Erau mari victorii să găsească certificatul de naștere, matricola de studii, ca să nu mai vorbim de stabilirea debutului. În unele cazuri, când vorbim de secolul al XIX-lea, se afla în dispută și paternitatea unor scrieri. Vechiul documentarism apelează și la genealogia familiei, alcătuirea unui tablou al fraților și al descendenților. Să se gândească oricine la complicațiile care au trebuit rezolvate în privința biografiei lui Eminescu, ca să nu mai vorbim de Alecsandri, Bolintineanu, Bălcescu, Grigore Alexandrescu, Alecu Russo. Disputa în privința paternității poemului *Cântarea României* nu e nici azi definitiv tranșată. Curiozitățile în legătură cu ce a făcut Eminescu la Viena sau la Berlin, ce cursuri a urmat, ce cărți a citit – s-au mai potolit azi, pentru că întrebările au primit răspunsuri. Vechea istorie literară avea o preocupare esențială în a stabili studiile pe care le-a făcut un scriitor, într-un capitol special al biografiei lui, pentru a elucida astfel o parte din aspectele privitoare la formarea intelectuală, în funcție de care se puteau deduce influențe. Critica genetică se sprijinea pe o critică biografică bine documentată. Manuscrisele, arhiva familiei constituiau o sursă esențială. Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino e o mărturie a erudiției marelui cărturar de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (Ruffini 1973). Dar, mai încoace în timp, și bibliotecile lui Octavian Goga sau Liviu Rebreanu pot fi revelatoare pentru deducerea unei viziuni culturale specifice, definitorii pentru biografia unei mari personalități. O altă mărturie o reprezintă călătoriile, nu numai ale lui Dinicu Golescu sau Dimitrie Bolintineanu, din alte epoci, de mult apuse, ci și ale unor scriitori din secolul al XX-lea. Dar și valorificarea acestui document (însemnările de călătorie) ține tot de mentalitatea sănătoasă a vechii istorii literare, care considera o valoare în sine personalitatea unui scriitor.

Recuperarea sistematică a acestor documente nu are un istoric prea îndepărtat. Nu-l fac aici, deși ar merita o atenție specială. Unii dintre acești restituitori conștiincioși au rămas la stadiul de documentariști și izvorști, tratați ca atare, cu un aer de superioritate, în istoria istoriei literare. De pildă, I. E. Torouțiu, cercetătorul care cuprinde în treisprezece volume (apărute în anii 1932–1946) documente privitoare la membrii Junimii, corespondența redactorilor de la „Convorbiri literare” (opt volume), documente privitoare la grupul sămănătorist din jurul lui Nicolae Iorga (alte patru volume). Un modest culegător de informații despre biografia eminesciană – nu mai mult decât atât – a rămas Augustin Z. N. Pop. Cultul documentului a putut merge atât de departe încât să ajungă până la mistificare în cazul lui Octav Minar. E o maladie dezvoltată din fetișizarea documentului ca sursă de istorie literară a unei biografii. Vechiul documentarism are în Octav Minar caricatura sau, mai degrabă, drama (depinde cum privim) propriilor obsesii. Nu există adevăr biografic fără document, iar dacă documentul nu apare, el trebuie inventat sau fabricat, cu un gust patologic al senzaționalului și al detaliului pitoresc.

Nu condamn în bloc vechiul documentarism, încerc să-l descriu ca atitudine. Forma superioară de valorificare a documentului de istorie literară este realizată de G. Călinescu, care, într-o narațiune de romancier construindu-și personajul cu o măiestrie de scriitor, dă acele memorabile biografii consacrate lui Mihai Eminescu (Călinescu 1932) și Ion Creangă (Călinescu 1938). Realizările sale excepționale constituie însăși rațiunea de existență și validitate a vechii istorii literare.

Sub egida Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, în anii 1967–1986, au fost publicate o serie de cinci volume de *Documente și manuscrise literare*. Primele două volume (Documente 1967; Documente 1969) sunt coordonate de Paul Cornea și Elena Piru și conțin documente importante despre Grigore Alexandrescu, C. Aristia, Gh. Asachi, Cezar Bolliac, D. Bolintineanu, Ion Ghica, Ion Heliade Rădulescu, C. Negruzzi, Anton Pann, C. A. Rosetti și alții (primul volum), Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu și din nou C. A. Rosetti (în al doilea volum). Corespondența e la mare cinste și în al treilea volum, consacrat lui B. P. Hasdeu și Iuliei Hasdeu. Din calitatea de document scrisorile sunt transformate treptat în literatură, pentru statuarea unui concept nou: literatura epistolară (în opinia lui Al. Săndulescu, 1972) sau literatura de frontieră (în concepția lui Silviu Iosifescu, 1969), ultimul concept înglobând pe lângă corespondență și jurnalul, memoriile, însemnările de călătorie.

2. Noua istorie literară

Mentalitatea vechii istorii literare a persistat multă vreme și, dacă este urmată cu onestitate și moderație, ar mai putea da roade și astăzi, scriind, de pildă, o nouă biografie a lui Vasile Alecsandri, absolut necesară, de revizuit în ceea ce privește profilul și proprietățile boierului, atitudinea antisemită și activitatea diplomatului. Am dat un exemplu, dar mai pot fi date și altele. Multe dintre biografiile scriitorilor noștri din secolul al XIX-lea ar trebui rescrise, pentru a le pune mai bine în lumină

anumite aspecte ideologice ocluate în perioada comunistă (aristocratismul sau elitismul, mesianismul sau spiritualismul, filo-occidentalismul și anti-rusismul, chiar anti-semitismul, explicabil istoric, în unele cazuri). Vechiul documentarism poate da o nouă istorie literară numai dacă izvorăște dintr-o deschidere sau relaxare ideologică, părăsind dogmatismul explicit sau implicit al anilor de dinainte de 1990.

Anul 1990 a adus o schimbare semnificativă și pentru istoria literară. Întregul interval 1945–1989 a devenit dintr-odată un bloc temporal și ideologic separat, o perioadă ce solicită să fie studiată dintr-un punct de vedere nou, cu o detașare perfect posibilă, pentru că nu mai eram în interiorul ei. Literatura din perioada comunistă devine, oarecum, surprinzător, obiect al istoriei literare, individualizată, distinctă, detașată, alături de perioada interbelică, de perioada clasicilor, de epoca pașoptistă. O puteam privi și analiza cu totul altfel decât până atunci. Surprizele abia urmează. Perioada comunistă oferă istoriei literare un tip nou de documente, emane de la cele trei puteri administrative și politice care au distorsionat și tulburat profund libertatea literaturii: partidul comunist, Securitatea și cenzura. Viitorul istoriei literare documentare nu e periclitat.

Dacă din culisele partidului surprizele erau previzibile (disculpările lui Sorin Toma, ale lui Dumitru Popescu sau ale altora), dacă nici din partea cenzurii surprizele nu sunt mari (documente cu liste de cărți interzise, recomandări generale, interdicții tematice, intervenții în text, interpretări politice suspicioase), marea bulversare au produs-o arhivele Securității. Cutia Pandorei a deschis-o presa postdecembristă, producând un val de emoții negative, dezamăgiri în legătură cu comportamentul unor scriitori și chiar dezastre în privința compromisurilor neașteptate pe care le-au făcut unii sau alții. În anii 1990 nu era vremea nuanțelor. Dar documentele nu erau dintr-o singură categorie, adică numai despre colaborarea scriitorilor cu Securitatea și cu regimul politic comunist. În 1996, Virgil Măgureanu prefațează volumul *Cartea Albă a Securității. Istorii literare și artistice. 1969–1989*, coordonat de Mihai Pelin (Cartea Securității 1996). Categoriile de documente transcrise din arhivele Securității sunt foarte diferite: rapoarte interne cuprinzând decizii ale instituției în relații cu scriitorii (proponeri de recrutare ca informatori, renunțări de recrutare, deschiderea unor dosare de urmărire), note informative, fișe biografice (Dinu Pillat, Eugen Barbu, Al. Monciu-Sudinschi etc.), stenogramele unor discuții de avertizare (cum sunt acelea cu Dumitru Țepeneag sau Virgil Mazilescu), note de filaj (Augustin Buzura, Marin Preda, Marin Sorescu, Nicolae Manolescu, Alexandru Ivasiuc, Paul Goma, Ștefan Augustin Doinaș etc.), proponeri de arestare (Ovidiu Cotruș), „notă despre starea de spirit a mediilor literare în preajma adunării generale a Asociației Scriitorilor din București”, „cerere de informații despre activitatea prestată de poetul Marin Sorescu la Craiova” și nenumărate alte note informative despre atitudinile nonconformiste ale unor scriitori, despre nemulțumiri, despre comentarii generate de conferințele scriitorilor, despre disensiunile existente în cadrul Uniunii Scriitorilor, despre ecourile emisiunilor de la „Europa liberă” și multe altele.

3. Cum e omul, așa e și opera?

Problema care a răvășit mediul literar este aceea a colaboratorilor Securității: cine se ascunde sub cutare nume conspirativ? Bănuielile și dezvăluirile au apărut la început timid, insinuant, apoi au devenit devastatoare. Au avut loc și procese. Se cunoaște prea bine istoricul acestei evoluții. S-a dovedit că documentele din arhivele Securității au fost uneori manipulate, adică intenționat greșit interpretate (în dezvăluirile din presă) astfel încât să aducă prejudicii unora dintre protagoniști. În volumul *Cărturari, opozanți și documente*, Gabriel Andreescu (2013) a arătat cum s-a petrecut acest fenomen în cazuri notorii, când Adrian Marino, Constantin Noica, Nicolae Balotă, Mihnea Berindei, Mihai Botez, Nicolae Breban au fost cu totul eronat acuzați că au fost agenți de influență pe lângă intelectuali români din afara țării (Mircea Eliade, de exemplu) sau instituții din exil (postul de radio „Europa liberă”). Se dovedește astfel că, deși sunt o sursă de informație importantă, arhivele Securității oferă cu generozitate capcana unei istorii literare otrăvite. Documentele de acest fel solicită cercetători experimentați.

Biografiile unor scriitori importanți din perioada comunistă nu mai pot fi scrise fără a consulta arhivele Securității. Așa am putut vedea straniețea, în cazurile G. Călinescu (dosar de Securitate restituit și comentat de I. Opreșan – 2014) și Marin Preda („un portret în arhivele Securității”, reconstituit de Ioana Diaconescu – 2015), că, deși au colaborat cu o anumită reticență cu regimul politic, scriind uneori conformist în spiritul cerințelor de partid, totuși scriitorii erau în paralel urmăriți de Securitate și împotriva lor se pregăteau aspre represalii. În acest punct trebuie să fac o observație despre modul de utilizare a acestor documente. Sigur că, în primul rând, fiecare caz trebuie analizat în parte și în context. Ce înseamnă context, în cazurile G. Călinescu și Marin Preda? Nu-i greu de răspuns. Context, în cazul lor și pentru biografia lor, înseamnă detalii despre viața lor în regimul comunist. Din punct de vedere documentar, analiza nu trebuie să se oprească la cercetarea de arhivă a dosarului de Securitate. Analiza acestor documente trebuie combinată cu cercetări precise privitoare la relația acestor scriitori și a altora cu alte două instituții politice și administrative foarte importante ale epocii: cenzura (referatele de cenzură) și partidul comunist (articole din presă, opinii exprimate la congrese al partidului sau ale uniunii de creație). Numai privind viața unui scriitor din perioada comunistă, succesiv și apoi simultan, dacă se poate, din aceste trei unghiuri (partid, Securitate, cenzură) putem realiza o reconstituire biografică realistă, echilibrată, ferită de distorsiuni.

Partea nevăzută a vieții lui G. Călinescu sau a vieții lui Marin Preda e mai interesantă decât partea văzută și nu trebuie să ne grăbim să tragem concluzii dintr-o privire unilaterală. La fel și în cazurile Ion Caraion sau Ștefan Augustin Doinaș, doi mari poeți ai literaturii române postbelice. Mai grav este când ne grăbim să extindem asupra operei judecăți morale argumentate în perimetrul biografiei și să le transformăm în judecăți sau evaluări estetice. În această privință, vechea și noua istorie literară suferă de aceeași eroare de viziune critico-ideologică, apreciind după principiul înșelător „cum e omul, așa e și opera”. Dar dacă omul nu e într-un singur fel? Rămânem la Sainte-Beuve? Uităm de disocierile lui Proust între eul biografic și eul creator?

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Andrescu 2013 = Gabriel Andrescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Editura Polirom, 2013.
- Cartea Securității 1996 = Serviciul Român de Informații, *Cartea albă a Securității. Istorii literare și artistice*, București, Editura Presa Românească, 1996.
- Călinescu 1932 = G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, Editura „Cultura Națională”, 1932; ediție facsimil, București, Editura Semne, 2004; *Viața lui Mihai Eminescu*. Introducere de Eugen Simion. Ediție îngrijită de Ileana Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 2002.
- Călinescu 1938 = G. Călinescu, *Viața lui Ion Creangă*, București, Editura Fundațiilor Regale pentru Literatură și Artă, 1938; *Ion Creangă. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1964.
- Diaconescu 2015 = Ioana Diaconescu, *Marin Preda. Un portret în arhivele Securității. Documente inedite din Arhiva CNSAS*. Un documentar cu argument, notă asupra ediției, selecția textelor, ordonarea lor cronologică și comentarii de Ioana Diaconescu. Prefață de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă–Editura Muzeului Literaturii Române, 2015.
- Documente 1967 = *Documente și manuscrise literare*, vol. I. Alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea și Elena Piru. Cu un cuvânt înainte de prof. univ. Alexandru Dima, București, Editura Academiei R.S.R., 1967.
- Documente 1969 = *Documente și manuscrise literare*, vol. II. Alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea și Elena Piru, București, Editura Academiei R.S.R., 1969.
- Iosifescu 1969 = Silvan Iosifescu, *Literatura de frontieră*, București, Editura Minerva, 1969.
- Oprișan 2014 = I. Oprișan, *Asaltul cetății. Dosarul de Securitate al lui G. Călinescu*, București, Editura Saeculum I.O., 2014.
- Ruffini 1973 = Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*. Traducere de D. D. Panaitescu și Titus Părvulescu. Prefață de Virgil Cândea, București, Editura Minerva, 1973.
- Săndulescu 1972 = Al. Săndulescu, *Literatura epistolară*, București, Editura Minerva, 1972.

LES USAGES ANCIENS ET LES USAGES NOUVEAUX DU DOCUMENT
DANS L'HISTOIRE LITTÉRAIRE
(Résumé)

Du point de vue des instruments, il n'y a pas une différence importante entre l'ancienne et la nouvelle histoire littéraire: les deux utilisent le document littéraire comme source d'interprétation de la biographie d'un écrivain. Mais les documents n'ont pas la même signification au XIX-ème siècle ou au XX-ème siècle, dans un régime démocratique ou dans une dictature. Dans le cas de la littérature roumaine de la période communiste, le biographe doit rendre compte d'un nouveau type de document: le dossier de Securitate d'un écrivain. La manière dont on l'interprète et on le corrobore avec d'autres sources (la relation de l'écrivain avec le parti communiste et la censure), devient essentielle pour une reconstitution véridique du contexte social-politique.

Cuvinte-cheie: noua istorie literară, document literar, biografie, dosar de Securitate, regim comunist.

Mots-clés: la nouvelle histoire littéraire, document littéraire, biographie, dossier de Securitate, régime communiste.

Universitatea din Oradea
Facultatea de Litere
Oradea, Str. Universității, 1
ionsimut@rdslink.ro